

УДК 378.091.212:005.963–043.86«1975/2000»(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/33.215736>

Оксана БАБАКІНА,
orcid.org/0000-0001-6900-6513
кандидат педагогічних наук, доцент,
декан психолого-педагогічного факультету
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) *psikhologo.pedagog.fakultet@gmail.com*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗВО В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз соціально-економічних та ідейно-політичних передумов розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як передумови, передумови розвитку, соціально-економічні передумови, ідейно-політичні передумови. Визначено, що в зазначеному історичному періоді система середньої та вищої освіти потребувала кваліфікованих кадрів через дефіцит матеріальних, фінансових і професійних ресурсів. З'ясовано, що в повоєнні часи через наявність масово зруйнованих будинків здійснювалася політика ущільнення людей, що вплинуло й на педагогічну спільноту. Умови праці були дуже важкими, доводилося проводити аудиторні заняття у дві-три зміни, до того ж аудиторії не опалювалися й дуже часто зникало світло. НПП не мали можливості займатися освітньою та науковою роботою в домашніх умовах, вони мешкали в напівзруйнованих будинках, сімейних гуртожитках, бараках, підвальних приміщеннях тощо. Виявлено, що в зазначеному періоді відбулося зниження престижності, статусу й соціального авторитету науково-педагогічних працівників, адже матеріально-побутове становище було своєрідним символом визначення й самовизначення працівником своєї позиції в соціальній ієрархії. Поліпшення соціально-економічних умов починається із середини 50-х років ХХ століття. Цей період характеризується завершенням відновлення післявоєнних зруйнувань і розширенням і практичним застосуванням наукових досліджень у педагогічній практиці. НПП почали надавати творчі відпустки, відбулося узаконення єдиного порядку матеріального забезпечення науково-педагогічних працівників у процесі підвищення їх кваліфікації з відривом від роботи.

Ключові слова: передумови, передумови розвитку, соціально-економічні передумови, ідейно-політичні передумови.

Oksana BABAKINA,
orcid.org/0000-0001-6900-6513
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Psychology and Pedagogy
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) *psikhologo.pedagog.fakultet@gmail.com*

SOCIO-ECONOMIC AND IDEOLOGICAL-POLITICAL PRECONDITIONS OF INTRODUCING THE SYSTEM OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS IN THE PERIOD FROM THE 1970S TO THE EARLY 21ST CENTURY

The article contains the historical-pedagogical analysis of socio-economic and ideological-political preconditions to introduce the system of teacher professional development at higher educational establishments from the 1970s to the early 21st century. In particular, the essence of such concepts as preconditions, preconditions of introduction, socio-economic preconditions, ideological-political preconditions is provided. It is determined that in this historical period the system of secondary and higher education needed qualified faculty due to the lack of material, financial and professional resources. It was found that in the post-war period, due to the presence of destroyed dwellings, a policy of people compaction was pursued, which greatly affected the pedagogical community. Working conditions were very difficult, teachers had to teach classes in two or three shifts. In addition, the classrooms were not heated and there were often power cuts. Teachers at higher educational establishments did not have an opportunity to engage in educational and scientific

work at home, as they lived in dilapidated houses, family dormitories, barracks, basements, etc. It is revealed that in the specified period there was a decrease in prestige, status and social authority of scientific and pedagogical staff. After all, the material and domestic situation was a kind of symbol of determining and self-determining by the employee of the position in the social hierarchy. The improvement of socio-economic conditions began in the mid-50s of the twentieth century. This period is characterized by completing the restoration of postwar destruction, expanding and practically applying scientific research in pedagogical practice. Teachers at higher educational establishments were allowed creative leaves. The unification of a single procedure for material support to research and teaching staff in the process of in-service training was legalized.

Key words: *preconditions, preconditions of development, socio-economic preconditions, ideological and political preconditions.*

Постановка проблеми. Постійне вдосконалення системи підвищення кваліфікації (далі – СПК) науково-педагогічних працівників (далі – НПП) зумовлене зміною ролі людини в сучасному світі, баченням ідеалу освіченості людини та висуванням нових вимог до якості людського капіталу відповідно до суспільно-економічних, ідейно-політичних, культурно-історичних і технологічних трансформацій, а також інтернаціоналізації та численних викликів глобального, європейського, регіонального й місцевого рівнів.

Вивчення життя та діяльності науково-педагогічних кадрів має вагомим значення для вдосконалення підготовки нової генерації спеціалістів, раціонального розподілу інтелектуальних сил у соціально-економічній, науковій і культурній сферах життя суспільства. Історико-педагогічний аналіз розвитку СПК НПП ЗВО дає змогу більш глибоко осмислити реформаційні процеси, що відбуваються в нашій країні в галузі вищої освіти сьогодні, використати досвід попередніх поколінь, залучивши його найкращі здобутки. Висвітлення розвитку СПК науково-педагогічної інтелігенції дає можливість відтворити реальну картину суспільно-політичного життя досліджуваного періоду, позбутися ідеологічних упереджень, переосмислити історію України в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття.

Заклад вищої освіти буде конкурентоспроможним, якщо в ньому працюватимуть науково-педагогічні працівники зі значними науковими досягненнями, що підтверджується здобуттям наукових ступенів, присвоєнням учених звань та обранням на посади. Саме тому необхідність розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників є одним із найважливіших завдань діяльності сучасних закладів вищої освіти.

Аналіз досліджень. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти, Законі України «Про вищу освіту» тощо наголошується на необхідності підготовки конкурентоспроможного фахівця, працівника

на основі навчання протягом життя й поєднанні європейських традицій, світових і національних надбань освіти.

Відповідно до специфіки історико-педагогічного дослідження, його теоретичну основу становлять положення філософії й соціології професійної освіти (В. Андрущенко, Ю. Бабанський, В. Беспалько, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, Г. Пономарьова, О. Савченко та ін.); положення теорії й методики педагогічної та післядипломної педагогічної освіти (А. Алексюк, К. Гораш, В. Луговий, В. Олійник, В. Паламарчук, О. Пехота, Н. Протасова, Л. Пуховська, Т. Суценко, М. Ярмаченко та ін.); психолого-педагогічні основи розвитку творчої особистості в умовах неперервної професійної освіти (Б. Ананьєв, Л. Божович, І. Бех, Н. Бібік, Л. Виготський, О. Ісаєнко, Л. Карамушка, Н. Коломінський, В. Семиченко, С. Сисоєва, Н. Тализіна, І. Якиманська й ін.); концептуальні положення щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти (С. Антошук, В. Бондар, Г. Єльнікова, Л. Даниленко, М. Красовицький, В. Маслов, В. Олійник, В. Пуцов, П. Худомінський та ін.); науково-методичні засади розвитку СПК педагогічних працівників у різні історичні періоди (Л. Безтелесна, Г. Додонова, І. Жорова, І. Зварич, В. Мороз, О. Петрик, А. Печенюк, Н. Чепурна й ін.).

Забезпечення наступності між сучасними дослідженнями розвитку СПК НПП ЗВО та попередніми є важливою умовою її поступального розвитку. Критичне осмислення та використання творчих здобутків у визначених хронологічних межах (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття) у СПК НПП допоможе з найменшими витратами часу й зусиль плідно вирішувати значне коло сучасних проблем, що постали перед системою підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Отже, на сучасному етапі вагомим значення набувають узагальнено-синтезуючі дослідження, що презентують історіографічні й історико-педагогічні аспекти проблеми розвитку СПК НПП ЗВО.

Мета статті – проаналізувати й виокремити соціально-економічні та ідейно-політичні передумови розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Розвиток освіти в Україні завжди супроводжувався змінами, перетвореннями й нововведеннями, що на певному історичному етапі соціально-економічних та ідейно-політичних реалій і пріоритетів впливало на якість освіти загалом.

Об’єктивне здійснення історико-педагогічного аналізу соціально-економічних та ідейно-політичних передумов розвитку СПК НПП ЗВО в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття є теоретичною основою, методологічним орієнтиром для вироблення ефективної стратегії СПК НПП ЗВО.

Проаналізуємо соціально-економічні передумови розвитку цієї системи.

Післявоєнні роки для НПП, як і всього населення України, були важкими. Майже все населення мешкало в напівзруйнованих будинках, сімейних гуртожитках, бараках тощо; умови праці були дуже важкими, доводилось проводити аудиторні заняття у дві-три зміни, до того ж аудиторії не опалювалися й дуже часто зникало світло.

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України знаходимо інформацію: 67 одеських професорів і доцентів проживали на горищах, у підвальних приміщеннях або лабораторіях (ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 70. Спр. 418. Арк. 44.); квартира доцента основ марксизму-ленінізму Київського стоматологічного інституту І. Крикунчика була зайнята новим власником, а науковець протягом п’яти років жив разом із родичкою, хворим сином і дружиною в підвальному приміщенні (Прохоренко, 2006: 161–166): «... доктор біологічних наук, який прибув працювати в Ужгородський державний університет, без сумніву, становить велику цінність для університету, не був наділений квартирою, 4 місяці проживав у готелі, після чого змушений був покинути» (ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 70. Спр. 781. Арк. 3); старший викладач курсу політекономії Київського лісогосподарського інституту Бояркін і члени його родини матеріально живуть погано, відчувають брак у продуктах споживання та в одезі (ЦДАГО України: Ф. 1. Оп. 41. Спр. 31. Арк. 36).

О. Прохоренко зазначає, що матеріально-побутове становище науково-педагогічної інтелігенції в післявоєнні роки поліпшувалося занадто повільно. У документах післявоєнної доби простежується тенденція незадовільного забезпечення

промисловими товарами науково-педагогічної інтелігенції. Існували перебої з одягом і взуттям. Особливе значення для педагогів мала діяльність пралень, майстерень з ремонту одягу та взуття, перукарень тощо, які функціонували при найбільших ЗВО України й обслуговували викладачів цих закладів. Виявлено, що науково-педагогічна інтелігенція обслуговувалася в районних міських медичних закладах на загальних умовах. Поряд із цим у наданні медичних послуг для професорсько-викладацьких колективів республіки пріоритет надавався викладачам залежно від ученого ступеня, звання й посади (Прохоренко, 2006: 12).

У післявоєнний період навчальне навантаження НПП досить часто перевищувало всі допустимі норми. Разом із тим педагоги змушені були виконувати великі обсяги громадської та партійно-масової роботи. Загалом рівень і якість життя НПП ЗВО України в цей період не відповідали їхнім життєвим потребам. Повсякденне життя проходило в надзвичайно складних умовах. Гострий дефіцит життєво необхідних товарів і скрутне матеріальне становище знижували рівень споживання. Розвиток побутової та медичної галузі народного господарства лише частково сприяв покращенню життя викладачів. Стан житлового забезпечення не задовольняв нормальної життєдіяльності, не давав можливості займатися науковою роботою в домашніх умовах і нормально відпочивати після важкого робочого дня (Прохоренко, 2008: 13).

На думку О. Прохоренко, «тривожними результатами «плачевного» матеріально-побутового становища професорсько-викладацького персоналу вузів стало зниження престижності, статусу, соціального авторитету зазначеного виду професійної діяльності в Україні, що спостерігається й на сьогоднішній час. Адже матеріально-побутове становище є своєрідним символом визначення і самовизначення працівником вищої школи своєї позиції в соціальній ієрархії» (Прохоренко, 2008).

Поліпшення соціально-економічних умов починається із середини 50-х років ХХ століття. 50–60-ті роки ХХ століття кваліфіковано як період бурхливої реформаторської діяльності, часткової демократизації українського суспільства (Борисенко, 1996), десталінізації, коли історико-педагогічна наука пододала кризу й вийшла на новий якісний рівень свого розвитку. Відбувалися глибинні процеси, що заклали перспективи подальшого розвитку української освіти та науки на довгі роки (Гупан, 2001). У різних регіонах країни створювалися нові ЗВО, розширювалася мережа державних універ-

ситетів шляхом перетворення великих педагогічних інститутів в університети. Простежувалося наближення ЗВО України до виробництва, удосконалення їх структури, усунення паралелізму в підготовці кадрів.

З другої половини 60-х років, коли наслідки війни вже не мали прямого впливу на відтворення кандидатів і докторів наук, відбувається збільшення чисельності осіб з науковими ступенями через активізацію діяльності аспірантури ЗВО та науково-дослідних установ, чисельний склад яких постійно зростає.

1955 року підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у республіці здійснювали 85 вишів і 101 науково-дослідна установа (Сидорчук, 1998).

Однією з вагомих соціально-економічних передумов розвитку СПК НПП ЗВО в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття стало надання творчих відпусток, що закріплено в інструктивному листі МВО СРСР «Щодо порядку надання творчих відпусток» 1957 року (Инструктивное письмо МВО СССР от 24.01.1957 № И-10, 1971: 81). Науково-педагогічним працівникам дозволялося надавати з метою підготовки дисертації відпустку терміном до 3 місяців для завершення кандидатської дисертації, до 6 місяців для завершення докторської дисертації зі збереженням заробітної плати за місцем роботи; до 2 років НПП – кандидатам наук, які працювали за фундаментальними або науково-прикладними темами народногосподарського напрямлення та мали вагомі наукові досягнення в цій сфері. Також відбулося узаконення єдиного порядку матеріального забезпечення науково-педагогічних працівників у процесі підвищення їх кваліфікації з відривом від роботи.

Перейдемо до аналізу ідейно-політичних передумов розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників ЗВО в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття.

У 50–60 роки було, з одного боку, переродження культу особистості, авторитаризму «вождя народів» – Й. Сталіна – у тоталітаризм партії, з іншого – позитивні суттєві зміни в суспільно-політичному житті: поверталися реабілітовані жертви репресій, у тому числі й НПП, так, наприклад, у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією» знаходимо інформацію щодо реабілітації НПП: «... у цей час реабілітація також торкнулася 93 осіб із 698 пред-

ставників наукової, мистецької та освітянської інтелігенції. 1955 року були повернуті українські академіки АН УРСР Олександр Генріхович Гольдман і Михайло Пилипович Кравчук. У листопаді 1956 р. Інститут мовознавства АН УРСР звернувся до Прокуратури УРСР з клопотанням щодо перегляду архівно-слідчої справи академіка АН УРСР Агатангела Юхимовича Кримського, який був посмертно реабілітований 8 травня 1957 р. У цьому ж році був реабілітований учений-генетик академік АН УРСР Ізраїль Йосипович Агол і професор Київського музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка Петро Іванович Рудін» (Загородний, 2015).

Ретроспективний порівняльно-історичний аналіз нормативно-правових документів і першоджерел свідчить, що проблеми та питання розвитку освіти, науки й техніки, підготовки та підвищення кваліфікації НПП вирішувалися здебільшого на партійному рівні.

А. Кураєв зазначає: «Закритість радянської системи вищої та післядипломної освіти, певною мірою і станомо-соціальний характер, маємо на увазі партійну належність, з одного боку, давали можливість безкоштовно отримати вищу освіту, з іншого – стали своєрідним гальмівним процесом, позаяк вища школа не давала поступу державі, не впливала на її модернізацію, а призводила її до занепаду. Цитуючи один одного, учені високо оцінювали потенціал радянського наукового співтовариства» (Кураєв).

Висновки. Отже, соціально-економічними та ідейно-політичними передумовами розвитку системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в останній чверті ХХ – на початку ХХІ століття можна вважати швидкий розвиток промисловості, зростання потреб у кваліфікованих науково-педагогічних кадрах і підвищення їхнього соціального статусу; здійснення постійного контролю та сприяння максимальній ефективності наукових досліджень молоді; формування мотиваційної системи (пільг) і заохочень для здобувачів; обов'язкова узгодженість навчальних планів аспірантури з партійними державними органами; посилення роботи з ідейно-політичного виховання аспірантів (формування високої комуністичної свідомості); нормативне державне планування системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників як фінансового складника щорічного бюджету країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до XX століття. Київ, 1996. 356 с.
2. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2001. 39 с.
3. О порядке предоставления творческих отпусков : Инструктивное письмо МВО СССР от 24.01.1957 № И-10. *Аспирантура* : справочник для поступающих в аспирантуру и соискателей ученых степеней. Москва : Советская наука, 1971. С. 81.
4. Кураєв А. Радянська вища освіта як альтернативний конструкт західній університетській парадигмі. URL: <http://www.edu-trends.info/soviet-higher-ed/>.
5. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в післявоєнні роки (1945–1950). *Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія 6 «Історичні науки»*. 2006. № 3. С. 161–166. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14317/1/Prohorenko.pdf>.
6. Прохоренко О. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ін-т укр. філол. НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
7. Реабілітовані історією : у 27 т. / ред. М. В. Загородний (голова) та ін. ; упоряд.: Л. Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. ; біограф. довід.: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. Хмельницький, 2015. Кн. 6 : Хмельницька область. 1174 с.
8. Сидорчук Т. Г. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Україні (1920-і – 1970-і роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький державний університет. Запоріжжя, 1998. 20 с.
9. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 70. Спр. 418. Арк. 44.
10. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 41. Спр. 31. Арк. 36.
11. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 70. Спр. 781. Арк. 3.

REFERENCES

1. Borysenko V. Y. (1996). Kurs ukrainskoi istorii: 3 naidavnishykh chasiv do XX stolittia [Course of Ukrainian history: 3 ancient times to the XX century]. Kyiv, 356 [in Ukrainian].
2. Hupan N. M. (2001). Rozvytok istorii pedahohiky v Ukraini (istoriografichnyi aspekt) [Development of the history of pedagogy in Ukraine (historiographical aspect)] : avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.01. In-t pedahohiky APN Ukrainy, 39 [in Ukrainian].
3. Ynstruktyvnoe pysmo MVO SSSR ot 24.01.1957 № Y-10 «O poriadke predostavleniya tvorcheskyykh otpuskov» (1971). [Instruction letter of the Ministry of Defense of the USSR dated 24.01.1957 № I-10 "On the procedure for granting creative leave"]. *Aspyrantura: spravochnyk dlia postupaiushchykh v aspyranturu y soyskatelei uchenykh stepenei*. M.: Sovetskaia nauka. 81 [in Russian].
4. Kuraiev A. Radianska vyshcha osvita yak alternatyvnyi konstrukt zakhidnii universytetskii paradyhmi [Soviet higher education as an alternative construct to the Western university paradigm]. URL: <http://www.edu-trends.info/soviet-higher-ed/> [in Ukrainian].
5. Prokhorenko O. (2006). Povsiakdenne zhyttia naukovo-pedahohichnoi intelihentsii Ukrainy v pisliavoenni roky (1945-1950) [Everyday life of the scientific and pedagogical intelligentsia of Ukraine in the postwar years (1945-1950)]. *Naukovyi chasopys imeni M. P. Drahomanova. Serii 6. Istorychni nauky*, 3. 161–166 [in Ukrainian].
6. Prokhorenko O. (2008). Povsiakdenne zhyttia naukovo-pedahohichnoi intelihentsii Ukrainy v druhii polovyni 40-kh – pershii polovyni 50-kh rr. KhKh st. [Everyday life of the scientific and pedagogical intelligentsia of Ukraine in the second half of the 40's – first half of the 50's of the twentieth century] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. In-t ukr. filol. NPU im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 20 [in Ukrainian].
7. Reabilitovani istoriiei: u dvadtsiaty semy tomakh (2015). Khmelnytska oblast. [Rehabilitated by history: in twenty-seven volumes. Khmelnytsky region] / red. M. V. Zahorodnyi (holova) ta in.; uporiad.: L. L. Misinkevych, R. Yu. Podkur.; biohraf. dovid.: Yu. A. Dovhan, L. A. Kryveha, O. M. Fandul. Kn. 6. Khmelnytskyi, 1174 [in Ukrainian].
8. Sydorochuk T. H. (1998). Pidhotovka naukovykh ta naukovo-pedahohichnykh kadriv cherez aspiranturu v Ukraini (1920-i – 1970-i roky) [Training of scientific and scientific-pedagogical staff through postgraduate studies in Ukraine (1920s – 1970s)] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Zaporizkyi derzhavnyi universytet, 20 [in Ukrainian].
9. TsDAHO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy) [TsDAGO of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)]. F. 1. Op. 70. Spr. 418. Ark. 44 [in Ukrainian].
10. TsDAHO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy) [TsDAGO of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)]. F. 1. Op. 41. Spr. 31. Ark. 36 [in Ukrainian].
11. TsDAHO Ukrainy (Tsentr. derzh. arkhiv hromad. obiednan Ukrainy) [TsDAGO of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)]. F. 1. Op. 70. Spr. 781. Ark. 3 [in Ukrainian].